

Politické jaro 1990 na venkově a v malém městě

EVA HEŘMANOVÁ

MICHAL ILLNER

ZDENA VAJDOVÁ*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Political spring 1990 in the countryside and in small towns

Abstract: Political and social change in rural and small urban municipalities during the first stage of post-communist transformation in the Czech Republic is described in this paper. The study is based on observation of a panel of 35 municipalities between November 1989 and the parliamentary elections in 1990. Smaller municipalities responded to global change after November 1990 with a delay and in a different manner than urban centers. More continuity of institutions, personalities, patterns of behavior and values was preserved, local life was less politicized and less polarized. Institutional change was characterized by administrative disintegrating of municipalities and by reconstruction of local authorities, by foundation of new political parties and movements (notably of the local Civic Fora) and by reshaping the old ones. Local Communist Party was weakened but has survived. The structure of social organizations was transformed and leadership of local economic organizations changed. The character and intensity of change were differentiated according to type and size of municipalities.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 3: 369-385)

Většina rozborů politických změn, které v Československu probíhaly po listopadu 1989, věnovala pozornost globální úrovni a zajímala se o "velkou" politickou scénu. Změny však neprobíhaly jen na pražských náměstích, ve vedení politických stran, v ústředních zastupitelských orgánech a ve vládách. Revoluce měla také nižší patra, svou mezo- a mikrostrukturní polohu, v níž vstupovala do užších společenských kontextů a nabývala zcela reálného významu pro život občanů.

V této stati se pokoušíme zachytit klima a průběh českého politického jara 1990 v kontextu venkovských obcí a malých měst. Tato lokální scéna patří k oné střední hladině sociální organizace společnosti, která si zasluhuje v analýze společenské transformace stejnou pozornost jako úroveň globální. Venkovská a maloměstská sídla zůstávají i přes pokračující urbanizaci důležitým rámcem sociálního a politického života novodobé české společnosti. Ta má v tomto prostředí své historické kořeny, a mnoha způsoby se k němu i nyní stále vrací. Venkovská a maloměstská scéna ostatně není zanedbatelná ani z kvantitativního

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Eva Heřmanová, JUDr. Michal Illner, PhDr. Zdena Vajdová, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 235 89 68-71, l. 235, fax: (02) 235 78 88, E-mail: soc@cspgaa11.bitnet.

hlediska - co do počtu obyvatel, kteří zde žijí, a množství obcí, které ji reprezentují.¹

Prvá dějství proměny lokálního politického života mezi listopadem 1989 a parlamentními volbami v červnu 1990 jsme sledovali na panelu venkovských obcí a malých měst v České republice.²

Metoda

Panel zahrnul 35 obcí o velikosti do 10 000 bydlících obyvatel v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (jejich seznamy uvádíme níže) a byl vytvořen tak, aby podle možnosti obsáhl obce různých velikostních typů i různé regionální polohy.³

Informace byly získávány souběžně různými metodami:

1. pomocí deníků, které (podle standardizovaných pokynů) vedli během r. 1990 v těchto obcích spolupracovníci výzkumného týmu z řad místních občanů;
2. prostřednictvím rozhovorů s těmito spolupracovníky a s představiteli národních výborů;
3. z dotazníků o situaci v obcích;
4. z písemné a obrazové dokumentace o lokálním politickém, sociálním a kulturním životě (z místních časopisů, z letáků, volebních programů apod.).

Jedna lokalita z uvedeného panelu byla sledována do hloubky jako samostatná případová studie, kde bylo rovněž užito zúčastněné pozorování (při schůzích občanů a místních orgánů), v další byly použité postupy rozšířeny o šetření názorů obyvatel (formou rozhovorů). Výzkum byl zahájen v dubnu 1990 a pokračoval až do konce roku.

Sledovány byly změny ve struktuře politických stran, spolků a společenských organizací, vytváření zájmových skupin a občanská aktivita, rekonstrukce národních výborů a celkové politické klima. Hned z počátku byl ve většině lokalit rekonstruován i vývoj předcházejících měsíců, které následovaly těsně po listopadu 1989.

Poznatky, jež se těmito metodami podařilo získat, jsou povětšinou kvalitativní povahy. Způsob jejich zobecnění a prezentace proto představoval specifický metodický problém, který je zde řešen pomocí typologie. Typologický postup dovolil shrnout poznatky o vývoji ve sledovaném souboru obcí diferencovaně, s respektováním podstatných rozdílů mezi různými místními kontexty. Použitá typologie vychází z předpokladu, že společenská a politická situace v obcích a malých městech České republiky a její vývoj během roku 1990

1) K 31. 12. 1989, tedy v době kdy začínal proces transformace české společnosti, mělo 67,5 % obcí a měst v České republice méně než 1 000 obyvatel a 96,1 % méně než 5 000 obyvatel. V obcích do velikosti 1 000 obyvatel žilo 12,1 % obyvatelstva ČR, v obcích do 5 000 obyvatel 32,1 %. V následujících dvou letech počet obcí dále vzrůstal. Blíže viz tabulku 1.

2) Výzkum "Změny lokální společnosti v post-totalitním období" prováděli v r. 1990 pracovníci Sociologického ústavu ČSAV D. Hanšpach, E. Heřmanová, O. Hubáček, M. Illner (vedoucí projektu), J. Patočka a Z. Vajdová.

3) Složení panelu podle velikosti a regionální polohy obcí ukazuje tabulka 2.

byly diferencovány podle charakteru jednotlivých lokalit. Roli hrály především velikost, resp. význam obce a její pozice v prostorové struktuře sídel, dále povaha, rozsah a naléhavost problémů v obci a také kontinuita dosavadního vývoje obce.

Na základě výše uvedených hledisek byly vyčleněny čtyři typy obcí:

I. "Vesnice";

II. "Venkovská střediska";

III. "Městyse";

IV. "Malá města".

Charakteristiky jednotlivých typů uvádíme níže.

S využitím této typologie shrnujeme výsledky výzkumu. I když je nelze považovat za reprezentativní v statistickém smyslu (vzhledem k malé početnosti panelu a jeho ne zcela proporčnímu velikostnímu složení i regionálnímu rozložení), zachycují získané poznatky názorně základní rysy a směry politického vývoje na venkově a v malých městech České republiky v kritickém prvním období po listopadu 1989.

Kvalitativní, monografické postupy při sledování změn probíhajících na lokální úrovni byly uplatněny i v jiných výzkumech postkomunistických společností [Jalowiecki 1990; Swianiewicz 1991; Velkey 1991]. Zřejmá přednost těchto metod spočívá v jejich schopnosti zachytit i značně dynamickou situaci a proniknout pod její bezprostředně pozorovatelný povrch. Problémem může být zobecnění získaných výsledků a riziko jejich příliš subjektivní interpretace.

Politický a společenský a vývoj ve čtyřech typech obcí

Uvedené typy obcí představují tedy čtyři různá lokální dějiště polistopadového politického vývoje. Pro každý z nich je příznačný poněkud odlišný průběh a tempo politické a sociální změny i poněkud jiné politické klima. S cílem poskytnout co nejživější představu o prvních fázích transformace na lokální úrovni, charakterizujeme události, které se v každém typu obcí odehrávaly v prvním půlroce po listopadové revoluci.

"Vesnice"

První typ tvoří venkovské obce zhruba do 1000 obyvatel⁴. Typickým znakem velké většiny těchto obcí je dlouhodobý populační pokles a pro všechny je charakteristické minimální vybavení obchodní sítí a službami. Do zdravotního střediska obyvatelé dojíždějí v průměru 5 - 6 km. Obdobná je situace ve školství - v obci obvykle nejsou jesle, existuje zde jedna mateřská škola a děti dojíždějí do různě vzdálených škol; v lepším případě je v místě I. stupeň základní školy.

⁴) V našem výzkumu je tento typ představován jednak obcemi bez vlastního MNV, spadajícími pod jinou obec: Lštěn (okres Domažlice), Skřiván (Rakovník), Zahrádky (Jindřichův Hradec), Brtníky (Děčín), jednak obcemi s vlastním MNV: Lipová (Cheb), Jihlávka (Jihlava), Zlatá Koruna (Český Krumlov), Horní Pěna (Jindřichův Hradec), Kostelec u Kyjova (Hodonín) a dále dvěma aglomerovanými obcemi s vlastním MNV Tlustice (Beroun) a Jinočany (Praha-západ).

Velmi jednoduchá je i ekonomická základna těchto obcí, tvořená obvykle státním statkem nebo JZD s určitou přidruženou výrobou a někdy navíc i další průmyslovou provozovnou, takže obyvatelé pracují buď v místě, nebo za prací vyjíždějí.

Politické strany na "vesnicích" představovala v minulosti především KSČ, které výjimečně sekundovala ČSL. Ze zájmových organizací lze jakožto nejčastější jmenovat především požárníky, myslivce a tělovýchovnou jednotu, společně s Českým svazem žen a ČSČK. O něco méně často se lze setkat i s místními organizacemi zahrádkářů, chovatelů, Svazarmu, SČSP a SSM, jen výjimečně s rybáři či včelaři. Přitom ovšem činnost jednotlivých organizací i typů organizací se dosti lišila co do formálnosti a užitečnosti pro obec a její obyvatele: k neaktivnějším patřili tradičně požárníci, k nejformálnějším SSM a SČSP.

V období po 17. listopadu 1989 byly osudy jednotlivých politických a zájmových organizací různé. Některé byly zrušeny (SSM, SČSP, Svazarm), činnost jiných byla značně omezena (ČSŽ) nebo v některých případech orientována pouze na vlastní odbornost a nikoli - tak jako v minulosti - také ve prospěch obce (myslivci, TJ, ČSČK). V tomto typu obcí nedošlo ke vzniku žádné nové místní zájmové organizace, pouze k nárůstu členů u některých stávajících spolků.

V politickém spektru zaujalo své místo OF, které vzniklo v 64 % obcí našeho panelu, a to hned během prosince 1989. V těchto obcích velmi záleželo na tom, kdo OF zakládal. Byli to často lidé, kteří se dříve života obce nezúčastňovali, nijak na sebe neupozorňovali, tedy bez apriorní důvěry veřejnosti; někde dokonce lidé, jimž se důvodně nedůvěřovalo. Nebylo pak mnoho obcí, v nichž se mluvčím OF podařilo důvěru nejen získat, ale také udržet. V některých obcích OF prostě po několika měsících zaniklo.

Nově založeny byly Československá sociální demokracie, Strana zemědělská, Politické hnutí členů JZD a Strana zelených. Pokud jde o KSČ, je její situace charakterizována poklesem členské základny, změnami ve vedení, ale i aktivizací činnosti uvnitř některých zájmových organizací (např. v rámci požárníků). Do zrušení závodních organizací bylo členy místních organizací KSČ obvykle několik důchodců. V jedné integrované obci byla organizace KSČ dokonce v minulých letech zrušena pro nedostatek členstva. Příliv komunistů ze závodních organizací situaci poněkud změnil a ztížil pozici OF. V obci, o níž jsme se zmínili, byla místní organizace KSČ opět ustavena a v době výzkumu čítala 15 členů.

Ve většině obcí typu "vesnice" je zřejmé, že probíhající společenské změny se zde do poloviny roku 1990 ještě příliš neprojevíly nebo probíhaly značně pomalu, komplikovaně a někdy i paradoxně. Demokracie bývá chápána často ve smyslu "nic se nemusí". Nová situace znamenala uvolnění řady informací a obnovení starých sporů či téměř zapomenutých křivd, vyřizování účtů a vznik žabomyších válek. Ve vztahu k Praze, resp. jiným větším centrům, panuje názor, že tím, kdo na všech změnách prodělá, budou právě malé vesnice, neboť jejich obyvatelé "nemají dopředu přesné informace, ani dostatek peněz na případné skupování deficitního či zdražovaného zboží". Časté je i "vesnické zaklínadlo", že "to se stejně rozhodne v Praze", či úsloví "nás se to netýká, my máme jiné starosti". Celkovou atmosféru

v tomto typu obcí lze charakterizovat pohasnutím veřejného života (nové zájmové organizace nevznikly, staré se v podstatě nezaktivizovaly, některé zanikly, k oživení nedošlo ani v oblasti náboženského života), přesto však jako atmosféru vcelku otevřenou - nikoli euforii, spíše rozpaky, vyčkávání a mírný optimismus, klid a určité opatrnickví.

Větší míru pasivity či konzervatismu obyvatel těchto malých obcí dokresluje situace okolo rekonstrukcí MNV, které měly podle zákona proběhnout do 31. 3. 1990. Asi v polovině sledovaných obcí rekonstrukce vůbec neproběhla nebo může být považována za nedostatečnou. Spíše nežli předsedové byli vyměňováni tajemníci MNV a poslanci, takže poměr nečlenů a členů KSČ v radách MNV i v celkovém složení národních výborů byl po rekonstrukci zhruba 2,4 : 1. Rekonstrukce představovala ojedinělou legální příležitost zbavit komunisty moci ještě před komunálními volbami. Pokud se zdařila, bylo jejím důsledkem v těchto malých obcích prolomení bariéry strachu a lhostejnosti. Kde se tento krok nezdařil, byl tím další vývoj nepříznivě poznamenán. Krajní případ představuje obec, z níž máme vyjádření: "Dosavadní poslanci nejsou zatíženi chybami minulého režimu... k rekonstrukci proto dojít nemuselo."

Obdobně nedošlo ke změnám ani ve vedení většiny místních hospodářských či rozpočtových organizací. To sice může v některých případech souviset se skutečnou kvalitou a odborností těchto lidí, spíše však s tím, že obyvatelé v malých lokalitách se vzájemně příliš dobře znají, jsou na sebe více než kde jinde odkázáni a je jim proto zatěžko osobně vůči někomu vystoupit.

Tendence v oblasti soukromého podnikání, resp. provozování činnosti na povolení NV lze shrnout do konstatování, že lidé zatím volí radši jistotu svého dosavadního zaměstnání, případně si přivydělávají ve svém volnu na povolení NV. Tabulka 3 popisuje situaci pokud jde o individuální podnikání ve všech čtyřech typech obcí koncem června 1990. Údaje jsou relativizovány na 1000 obyvatel trvale bydlících v příslušných obcích.

Pokud jde o vesnice, ukazují údaje na očekávanou, v podstatě nejnižší podnikatelskou aktivitu, spojenou snad s tradičním konzervativismem, relativně horší informovaností i omezenými příležitostmi, a také zřejmě s nedostatkem místních osobností.

Ukázalo se dále, že obyvatelé se aktivizují v obcích, kde existuje určitý palčivý, všem místním známý problém (např. ekologický), nebo v obcích, které svou samostatnost nedávno v rámci integrace obcí ztratily a byly nelogicky přičleněny k obci značně vzdálené. Lidé žijící v těchto obcích se dokáží snadněji sjednotit a zaktivizovat, celková situace se zdá být vyhraněnější a přehlednější. Na probouzející se, avšak zatím slabé lokální povědomí, mohou ukazovat snahy o osamostatnění některých malých obcí a jejich zájem o členství ve Svazu měst a obcí či v regionálně orientovaných sdruženích obcí a měst.

Obdobně kladný vliv na lokální aktivitu a integraci má i příměstská poloha obce, a to nejspíše díky lepší informovanosti obyvatel. Negativně se naproti tomu do lokální společensko politické situace promítá poválečná diskontinuita přirozeného sociokulturního vývoje některých obcí v důsledku poválečného

odsunu Němců a dosídlování. Dodnes zpravidla znamená, že je zde slabší pocit sounáležitosti s obcí a méně vyvinuté lokální povědomí.

"Venkovská střediska"

Druhý typ je představován obcemi zhruba do 2 000 obyvatel a s vlastním MNV, které mají úlohu obslužného centra. Znakem většiny "venkovských středisek" je poměrně stabilizované obyvatelstvo, jehož počet stagnuje, resp. v čase kolísá oběma směry. Obchodní a obslužná vybavenost je na relativně dostačující úrovni, zahrnuje základní druhy prodejen a v průměru dva druhy služeb. Tyto obce již mají vlastní zdravotní středisko, mateřskou školu a většinou i úplnou základní školu. Jen ojediněle se zde vyskytuje lidová škola umění nebo střední odborné učiliště. Ekonomická základna "venkovských středisek" je o něco pestřejší než u vesnic: kromě jednotného zemědělského družstva či státního statku se lze setkat i s různými průmyslovými závody.⁵

Struktura politických stran v těchto obcích byla v minulosti tvořena opět KSČ, ČSL a navíc - oproti předchozímu typu - v některých případech i ČSS. Ze zájmových organizací lze jakožto nejčastější jmenovat opět především požárníky, myslivce a ČSŽ; méně často se vyskytovali zahrádkáři, tělovýchovná jednota, Svazarm, SČSP a SSM, v polovině obcí byly i místní organizace chovatelů a ČSČK. Ostatní typy organizací jako rybáři, včelaři, ochránci přírody, invalidé či filatelisté se objevovaly jen sporadicky.

Pokud jde o politické strany, nově se ve všech obcích během listopadu, prosince 1989 a ledna 1990 ustavila místní OF, z nichž jedno bylo později zrušeno a nahrazeno Občanskou iniciativou. Z ostatních stran nově vznikly ČSS, ČSL, Strana zelených, Strana zemědělská, ČSSD, Všelidová demokratická strana a hnutí s názvem Křesťanské fórum. Sociální demokracie a Strana zelených zde mají jen málo členů - zhruba kolem deseti, tradiční strany získávají 20-30 členů. V rámci OF jsme zaznamenali mluvčího, který byl členem Klubu Obroda. V jedné obci se připravovalo založení Zemědělské strany, nedošlo k němu však - pravděpodobně pod vlivem Klubu KSČ, který se zorganizoval při místním JZD. Z hlediska vzniku nových zájmových organizací je situace obdobná jako v předchozím typu obcí - jedinou nově vzniklou organizací je Svaz důchodců.

Žádné z "venkovských středisek" zahrnutých do našeho panelu nebylo členem Svazu měst a obcí, jedna obec byla však ve sdružení měst regionálního charakteru (Sdružení měst a obcí Krkonošské oblasti). Celková nálada v obcích II. typu je ovlivněna více než globální politikou děním ve vlastní obci. Tak jako v předchozím typu, projevuje se i zde určitá opatrnost a nechuť veřejně se angažovat: přestože se může svobodně mluvit a lidé se méně bojí, otevřenou kritiku si často nedovolí.

⁵ V provedeném výzkumu sem patřily obce Libčeves (Louny), Kněževes (Rakovník), Kunčice pod Ondřejníkem (Frýdek-Místek), Brtnice (Jihlava), velké moravské vesnice Zaječí (Břeclav), Zdounky (Kroměříž), Otice (Opava) a dále Jablonec nad Jizerou (Semily) jakožto aglomerovaná obec.

Pro "vesnice" i "venkovská střediska" je charakteristický nedostatek nových schopných lidí, kteří nebyli svázáni s minulým režimem. Možné vysvětlení lze hledat ve specifických podmínkách života malých lokalit. V těchto obcích je obvykle nedostatek pracovních příležitostí a také nedostatek příležitostí pro společenský či profesionální vzestup. Pracovní příležitosti a s tím i možnost alespoň malé kariéry hledají místní obyvatelé v jiných prostředích; zbývající schopné lidi v malých obcích obvykle absorbovala místní nomenklatura. Málo bylo těch, kteří odmítli být malou osobní kariérou kvůli nepřijatelnosti podmínek, z nichž jednou bylo členství v KSČ. Následující autentická výpověď vedoucího pracovníka státního statku bude mít jistě své obdoby i jinde: "Mám-li kvótu nově získaných členů KSČ v dělnickém postavení a závisí-li na jejím splnění moje prémie a vůbec pověst u nadřízených, kteří mi mohou či nemusí bilancovat nový traktor, bez kterého už příští sezónu nezasiji, nezbyvá, než si pomoci: podnikem nově postavený okál dostaneš, ale vstoupíš do KSČ - vždyť to moc neznamená, budeš platit příspěvky, občas schůze. Ty příspěvky zaplatím. To přece stojí za takové bydlení".

Pro dokreslení celkové situace je třeba se zmínit ještě o rekonstrukcích MNV a změnách ve vedení místních podniků. Tabulka 4 uvádí údaje o výsledcích rekonstrukce, tj. poměr mezi počty zůstavších a nových předsedů a tajemníků NV a dále celkové rozvržení politických sil v MNV, tj. početní poměr poslanců nečlenů ku členům KSČ.

Z tabulky vyplývá, že v tomto typu obcí rekonstrukce spočívala především ve výměně předsedy a příliš se nedotkla tajemníků ani poslanců. Z tohoto hlediska se situace jeví jako nepříliš příznivá, i když jiná než v typu předchozím. Naproti tomu však zde došlo ve většině případů ke změnám ve vedení místních podniků či škol.

Na nepříliš velkou - ze sledovaných typů obcí nejnižší - aktivitu v oblasti soukromého podnikání ukazují údaje z tabulky 3.

"Městysy"

Třetí typ představují "městysy", tj. obce s velikostí zhruba do 4 000 obyvatel, které již mají nebo začínají mít městský charakter. Ve všech případech jde o obce se stabilním nebo rostoucím počtem obyvatel, obvykle i o střediska místního významu, s větším počtem rekreačních chat či chalup, a také o centra dojížděky za prací. Jsou do značné míry soběstačné jak co do základního školství a předškolní výchovy, tak v oblasti zdravotnictví a kulturních zařízení a co do obchodní a obslužné vybavenosti. Kromě základních druhů prodejen se objevují i prodejny specializovanější a v průměru se lze setkat se 3-4 druhy služeb. Tak jako v předchozím typu, i zde se jen ojediněle vyskytuje střední či odborné školství. Ekonomická základna těchto obcí je v porovnání s předešlými typy podstatně bohatší, a to co do kvantity (4-5 závodů či provozů na obec) i co do druhů činnosti, resp. odvětví výroby.⁶

⁶) III. typ nepředstavoval ve výzkumu příliš početně zastoupenou kategorii. Tyto obce lze navíc dále členit do menších podskupin, a to podskupiny obcí se statutem města a s Městskými

Z politických stran byla v minulosti přítomna opět především KSČ, v menší míře a víceméně formálně také ČSS a ČSL. Ze zájmových organizací minulosti lze jmenovat jako nejčtenější se vyskytující požárníky, myslivce, zahrádkáře, tělovýchovnou jednotu, ČSZ a Svazarm, dále i o něco méně časté rybáře, včelaře, ČSČK, SČSP a SSM. Dosti ojediněle byli v "městysech" zastoupeni ochránci přírody, chovatelé, filatelisté, invalidé a ČSPB. V období po 17. listopadu 1989 vznikl asi v polovině obcí Junák (v žádném z předchozích dvou typů obcí se neobjevil). Zánik zájmových organizací se týkal jen SSM, Svazarmu, ČSZ a SČSP.

Z nově vzniklých politických organizací lze jmenovat OF (ve všech případech) a dále ČSS, Stranu zelených, ČSL a ČSSD (většinou jen v jednom či dvou případech). Určité specifikum představuje u tohoto typu obcí vedle Junáka i existence spolků a společností s osvětově, ekologicky a lokálně patrioticky zaměřeným programem. Žádný z městysů nebyl členem Svazu měst a obcí a ani jiného podobného sdružení. V několika případech byla zaznamenána snaha o osamostatnění přidružených obcí.

O tom, jak radikálně zde probíhala rekonstrukce NV, vypovídá tabulka 4. Noví představitelé a poslanci národních výborů pracují často velmi snaživě, někdy se projeví jejich nezkušenost či naivita. Mají většinou jasné představy o budoucnosti obce i o možnostech jejího samofinancování. Naproti tomu dosavadní funkcionáři či poslanci, i pokud zůstali na svých místech, šíří často názory o své nenahraditelnosti, finanční možnosti obce vidí černě a nesnaží se ani nic nového navrhnout.

Změny ve vedení místních podniků a škol proběhly zhruba v polovině sledovaných "městysů". Jak již bylo naznačeno, značná aktivita se v těchto obcích rozvíjí v podnikání, a to jak v činnostech na povolení NV, tak v zakládání soukromých podniků či živností (blíže viz tabulka 3).

Celkovou společenskopolitickou situaci v "městysech" lze charakterizovat uvolněnější náladou, větším zájmem o celkové politické dění i o dění ve vlastní obci, což dokládá zvýšená návštěvnost schůzí a růst především verbální aktivity lidí. Vypozorovat lze zvýšený zájem o možnosti podnikání, ale i obavy o další osud některých místních podniků, obavy ze zdražování apod. Svou prostou velikostí "městys" vytvářejí předpoklad, že pro politické instituce se najdou noví schopní lidé, stojící mimo dosavadní nomenklaturu či starou strukturu. Určitá anonymita plynoucí z větší velikosti obce zaručuje prostor pro existenci institucionalizované opozice, nikoli pouze pro osobní soupeření. Zdárná rekonstrukce NV zde už nehraje tak klíčovou roli, protože vedle národního výboru zde zpravidla působí politické strany a společenské organizace, které mohou rozhodování NV ovlivňovat a kontrolovat. Obec skýtá již obvykle dostatečný prostor pro formování alternativních či opozičních skupin, které prezentují své představitele a ovlivňují veřejné mínění.

národním výborem - Lázně Kynžvart (Cheb), Švihov (Klatovy), Lišov (České Budějovice), podskupiny moravských obcí s MNV - Veverská Bitýška (Brno-venkov), Štěpánkovice (Opava) a podskupiny specifických obcí s MNV - příměstská aglomerovaná obec Dobříchovice (Praha-západ) a obec se sezónní turistickou funkcí Křivoklát (Rakovník).

Specifickými případy v rámci tohoto typu, vyznačujícími se velmi čilým a diferencovaným politickým životem, jsou obce v nedalekém zázemí větších měst a obce v regionech s typickým životním stylem a hodnotami obyvatelstva.

"Malá města"

Čtvrtý typ zahrnuje obce o velikosti zhruba 4-10 tis. obyvatel. Jde již o skutečná městská sídla, vyznačující se rostoucí populací, velkou rozmanitostí a počtem pracovních příležitostí, všestrannou a specializovanou sítí obchodů a větším počtem druhů nabízených služeb. Vedle základního školství a předškolních zařízení se zde běžně vyskytují i střední školy či odborná učiliště, lidové školy umění, ale i zvláštní školy a další speciální sociální zařízení. Typická je existence muzeí i stálých expozic, galerie či výstavní síně, vyšší sportovní i zdravotnické vybavenosti a také hotelových ubytovacích kapacit.⁷

Politickou strukturu zde v minulosti tvořily KSČ, ČSL a ČSS. K těmto stranám po listopadu přibýly nově vzniklé či obnovené: OF ve všech obcích, Strana zelených (v polovině obcí), Republikánská strana (ve čtvrtině) a jednotlivě i Strana zemědělská. Nově byly založeny i některé místní organizace ČSL, ČSS a především Československé sociální demokracie. KSČ zaznamenala značný pokles členské základny a personální změny ve vedení, ČSL naopak ve více případech vykázala nárůst počtu členů.

Pokud jde o zájmové organizace, je jejich spektrum v podstatě shodné s předchozím typem. Určitým specifikem může být jen silnější pozice ČSPB a výskyt ČSVTS; z nově založených je třeba jmenovat především Junák (založený asi v polovině městeček), ale i Svaz důchodců nebo takové specifické organizace jako Klub křesťanských žen, Společnost přátel Kanady, Společnost přátel USA či společnost pro obnovu daného města.

Na zřejmě větší tlak a aktivitu lidí v tomto typu obcí ukazují výsledky rekonstrukcí MěNV, kde se na nejdůležitější místa předsedů a tajemníků dostali v 80-90 % případů lidé s důvěrou, ať již jde o členy OF, KSČ, jiné strany či bezpartijní. Vyměněna nebo kooptována byla asi 1/4 poslanců, takže celkový poměr nečlenů a členů KSČ je asi 2,5 : 1. Výrazné personální změny proběhly asi v 80 % sledovaných "malých měst" i ve vedení hlavních místních podniků a škol.

Nálada a společenskopolitická situace v "malých městech" byla ve sledovaném období "živá" a podobala se situaci ve větších centrech. Vzrostla zde značně informovanost lidí, a to nejen díky sdělovacím prostředkům, ale i díky oživení lokálního společenského života. Zaznamenána byla silná averze vůči KSČ a alespoň proklamativní připravenost lidí na možná nepopulární ekonomická opatření. Zvýšená aktivita obyvatel se projevuje především v návštěvě veřejných schůzí a hromadných akcí, ve větší vzájemné komunikaci a především ve snahách o

7) IV. typ představuje v našem výzkumu druhou nejpočetněji zastoupenou skupinu obcí. Patří sem Krásná Lípa (Děčín), Benešov nad Ploučnicí (Děčín), Dubí (Teplice) jakožto dosídlované obce a dále Hostinné (Trutnov), Strážnice (Hodonín), Kostelec nad Orlicí (Rychnov nad Kněžnou), Dačice (Jindřichův Hradec), Františkovy Lázně (Cheb), Přestice (Plzeň), Nové Město nad Metují (Náchod).

podnikání (blíže viz tabulku 3). Kromě rekonstrukcí MěNV, změn ve vedení podniků a změn názvu některých ulic či prostranství však žádné výraznější viditelné změny nenastaly. V mnohém zde platí, co už bylo řečeno o obcích III. typu. Zhruba polovina těchto obcí se stala členy Svazu měst a obcí. Dezintegrační tendence se vyskytly u některých přidružených obcí sledovaných "malých měst".

Souhrnně k politickým změnám a politickému klimatu na lokální úrovni

Co souhrnného lze říci k tomuto popisu politických změn ve venkovských sídlech a malých městech? Lokální scéna na venkově a v malých městech reagovala v létech 1989-1990 na politický vývoj v centru, tj. v Praze a několika dalších velkoměstech, převážně se zpožděním a po svém. Bylo to způsobeno nejen vzdáleností, která zejména v prvních nejistých týdnech po 17. listopadu představovala fyzickou překážku šíření informací, nových hodnot a vzorů chování (venkov a periferní oblasti byly např. poměrně dlouho diskriminovány při distribuci denního tisku), ale také jiným rozměrem, odlišným sociálním profilem, sociální organizací a hodnotami vesnického a maloměstského společenství v porovnání se společností velkoměstskou - a proto i jeho jinou reakcí na překotný politický a společenský pohyb. Zejména následující faktory přispěly k pomalejšímu tempu politických a sociálních změn na venkově a v malých městech, k uchování větší kontinuity institucí, osob, chování i hodnot, a často i k větší váhavosti, skepsi a k větším obavám zdejších obyvatel.

Vnitřní provázanost a přehlednost lokální společnosti, prostorové propojení jednotlivých životních okruhů lidí a konkrétnost jejich vzájemných vztahů - a tedy intenzivnější sociální kontrola, málo tolerantní k náhlým změnám politického chování.

Menší podíl inteligence v obyvatelstvu a skutečnost, že značná část schopných a ochotných místních aktivistů se již angažovala v institucích bývalého režimu a byla proto nyní v mnoha případech politicky diskvalifikována - a tedy omezená sociální základna pro formování nových místních elit.

Zainteresovanost určité části rurální a polorurální společnosti na ekonomických a sociálních podmínkách bývalého režimu, zejména na vysoce dotovaném zemědělství a solidaritě panující v některých zemědělských družstvech - a tedy nedůvěra ke změnám, jež by mohly tento systém rozrušit.

Výrazná úloha integrujících lokálních zájmů (vázaných hlavně na místní hmotné životní podmínky) zmírňujících intenzitu stranických politických konfliktů a oslabujících význam univerzálních a abstraktních hodnot a cílů "velké" politiky.

Tradiční sklon venkovské a maloměstské společnosti ke konzervatismu - a tedy nedůvěra k rychlé změně institucí a hodnot.

Politickou transformaci venkova a malých měst souhrnně charakterizuje ve sledovaném období, tedy v prvních měsících po listopadu 1989, několik základních procesů přinášejících v prvé řadě rozklad starých a vytváření nových institucí:

1. Rozdělení velkého počtu obcí, převážně těch, které byly v minulosti vytvořeny administrativním sloučením více sídel, na jejich původní části.

Slučování obcí, probíhající direktivním způsobem v 70. a 80. létech, se ve svých důsledcích mnohde neosvědčilo a bylo ze strany připojených obcí považováno za projev centralismu. Osamostatnění dříve nezávislých lokalit bylo tak často jedním z prvních demokratizačních požadavků na lokální úrovni. Hledisko ekonomické a organizační racionality zůstávalo vesměs ve stínu dezintegračních požadavků.⁸

2. Rekonstrukce místních a městských národních výborů, která probíhala do konce března 1990, spočívala obvykle ve výměně jejich vedoucích funkcionářů (předsedy a tajemníka) a části poslanců tak, aby bylo odstraněno dosavadní monopolní zastoupení komunistické strany. Způsob rekonstrukce byl zpravidla dohodnut mezi politickými organizacemi, jež v místě působily, jednáním u "kulatého stolu". Změna pak byla provedena rezignací části komunistických poslanců a kooptací poslanců nových, zpravidla zastupujících Občanské fórum. Z nich se pak také většinou rekrutovali noví vedoucí funkcionáři národních výborů. Většinou to byli aktivisté vstupující poprvé do politického života, dosud nedotčení zkušenostmi nejen v místní správě, ale také v řízení vůbec. V mnohem menší míře se rekonstrukce dotkla aparátu národních výborů.
3. Vznik nových a zánik či přeměna dosavadních politických a společenských organizací. Téměř všude vzniká na konci roku 1989 nebo počátkem roku 1990 místní Občanské fórum, které se stává hlavním prosazovatelem změn a tribunou nové lokální aktivity. Ve svých, jen volně vymezených řadách soustřeďuje jak donedávna mlčící nebo umlčované aktivisty, tak občas i politické přeběhlíky nebo pragmatiky moci a někdy i sociálně marginální typy, jaké dočasně vynáší každá prudká společenská změna. V mnoha menších obcích ztrácí Občanské fórum v polovině roku 1990 dech, aby jej opět získalo před obecními volbami.

Ve větších venkovských obcích a malých městech začínají působit i další polistopadové politické strany, i když ne všechny z těch, které se etablovaly na centrální úrovni. Územní organizace KSČ většinou přetrvávají, mění však často vedení, ztrácejí část dosavadního členstva, ale získávají také nové, zkušenější a mladší členy, přicházející ze zrušených závodních organizací. Komunistická strana ztrácí v obcích a městech formální vliv, udržuje si však leckde prostřednictvím svých členů a jejich sociálního kapitálu (tj. jejich v minulosti vybudovaných kontaktů, naučených sociálních obratností a zkušeností) nezanedbatelný vliv neformální.

Změnou procházejí i ostatní strany bývalé Národní fronty. V některých obcích se nově ustavují jejich místní organizace nebo již existující organizace získávají nové členy, jinde se však tyto organizace naopak rozpadají. Zastavuje se činnost řady dosavadních společenských organizací (Socialistického svazu mládeže, Svazarmu, Svazu žen, Českého svazu tělesné výchovy apod.) a na místě některých z nich vznikají nástupnické organizace s podobnou funkcí. Přežívá většina zájmových organizací (zahrádkáři, rybáři, myslivci apod.), představujících na venkově jeden z nejdůležitějších, a zřejmě stále funkčních pilířů lokální sociální organizace. Ustavují se společenské organizace nové, a to buď místní odbočky

⁸⁾ Během roku 1990 vzniklo takto v České republice 1665 nových obcí. Celkový počet obcí se tím zvýšil z 4 104 k 31. 12. 1989 na 5 769 k 31. 12. 1990, tedy o 40 %.

nových celostátních institucí (Junáka, Společnosti přátel USA apod.) nebo - spíše výjimečně, organizace specificky místní (vlastivědné a kulturní spolky, organizace pečující o životní prostředí apod.).

4. Nové hospodářské organizace na lokální úrovni v tomto období ještě ve větším měřítku nevznikají - rýsují se však už praskliny, které později povedou k dezintegraci stávajících podniků. Začínají se také projevat první známky zájmu o soukromé podnikání, zejména v obcích městského typu. Jen výjimečně lze naproti tomu registrovat zájem o soukromé hospodaření v zemědělství nebo projevy rozkladu stávajících zemědělských podniků, s výjimkou jejich dekoncentrace.

5. S rozpadem nomenklatury je zpochybněna legitimita dosavadní místní mocenské elity a rozrušují se způsoby jejího vytváření a upevňování. Přístup k moci se otevírá širšímu okruhu jedinců i skupin stojících dosud mimo vládnoucí vrstvu. Pravidla a kritéria formování nové místní elity však zatím nejsou zřetelná. Ti, kdo nově vstupují na místní politickou scénu, spojují své ambice většinou s Občanským fórem. Jsou zpravidla znevýhodněni malou nebo žádnou politickou a manažerskou zkušeností. Zejména v malých obcích, kde není dostatek schopných aktivistů, se však setkáváme s případy, kdy dosavadní funkcionáři národních výborů jsou ve svých funkcích potvrzováni. V očích veřejnosti je legitimují jejich manažerské schopnosti a dosavadní zásluhy o rozvoj obce, ceněné výše než politická příslušnost.

Částečně se mění vedení hospodářských a dalších organizací, které v obcích působí (ředitelů škol, zdravotnických zařízení, organizací místního hospodářství, zemědělských a průmyslových závodů apod.). Proces personálních změn, který byl ve sledovaném období započat a do voleb zdaleka ještě neskončil, má zpočátku dosti živelný průběh a teprve postupně dostává podobu konkursů se stanovenými pravidly.

Vcelku lze konstatovat, že do červnových parlamentních voleb r. 1990 byly ve venkovských obcích a malých městech většinou vytvořeny základní institucionální předpoklady pro změnu místního politického života. Tyto předpoklady však v tomto období ještě nebyly příliš pevně zakotveny a realita nové společenské a politické situace zde byla stále ještě o mnoho méně zřejmá než na úrovni centrální. Téměř nic se v této době ještě nemění (a za tak krátkou dobu zřejmě ani změnit nemohlo) v sociálně ekonomických vztazích uvnitř vesnických a maloměstských komunit. Budou to až tyto změny, především nová struktura vlastnických vztahů, které teprve s trvalejší platností přestaví kulisy i na lokální politické scéně.

Se specifickou situací na této scéně souvisí i politické klima na venkově a v malých městech. Přestože ve většině sledovaných obcí byly události 17. listopadu a následujících dnů (byť se zpožděním) uvítány a přinesly zpočátku vzednutí vůle a aktivity veřejnosti, začíná se z jara r. 1990 v postojích a náladách obyvatelstva projevovat jistý útlum. V představách některých lidí se vývoj začíná zpomalovat a situace jakoby vracet do "starých kolejí". Současně s únavou se dostavuje i vystřízlivění z příliš optimistických představ. Často, a někdy asi i oprávněně, je vyslovován názor, že venkovské obce a malá města zůstala jaksi stranou zájmu, ať

již v souvislosti s předvolební kampaní, nebo s řešením lokálních problémů. K pocitu politického rozčarování někde značně přispěla i již zmíněná problematická úroveň představitelů místního Občanského fóra.

Značnou rezistenci prokazuje odcizený vztah obyvatel k řízení obce, tendence stáhnout se do soukromí, zaujímat vyčkávací postoje, očekávat, že řešení místních problémů obstará kdosi "nahore". Působí zde nejen setrvačnost vzorů chování vytvořených ve společnosti "reálného socialismu", ale především to, že v řadě obcí schází vedoucí činorodé osobnosti, které by na určitém poli (kulturním, ekologickém, podnikatelském aj.) lokální společnost stmelovaly. Nejde v řadě případů ani tak o nedostatek schopných lidí, jako spíše o nedostačně vyvinutý pocit sounáležitosti s obcí a z toho vyplývající absenci ochoty, zájmu či snahy pokusit se něco pro obec a s obcí udělat. A stejně tak zde hraje roli i nerozvinutost institucí, které by občana s obcí spojovaly a zprostředkovaly tak jeho vliv na veřejné záležitosti. Jinými slovy jde tedy o nerozvinutou politickou kulturu a nerozvinutou občanskou společnost.

Uvedené procesy probíhaly v jednotlivých typech obcí různým způsobem a s různou intenzitou. Význam komunitního faktoru, omezujícího politizaci a politickou polarizaci místního života a podporujícího lokální etnocentrismus, klesal - jak lze ostatně očekávat - s rostoucí velikostí obcí, s jejich městskostí, resp. s blízkostí k větším městům. Politická mapa větších a urbanizovanějších obcí byla zpravidla členitější, vyváženější a ve větší míře zahrnovala nové, polistopadové strany a spolky. Tyto obce byly otevřenější vůči změnám na globální úrovni, bylo zde více výrazných osobností a větší potenciál aktivistů. Vývoj v těchto obcích proto také méně závisel na výsledcích rekonstrukce a na způsobu fungování národních výborů, které zde představovaly jen jednu z více složek nově vznikajícího politického systému. Méně také závisel na jednotlivých funkcionářích a aktivistech a na jejich osobních dispozicích.

K velmi podobným poznatkům vedly i nedávné polské a maďarské výzkumy politických změn lokální společnosti v postkomunistickém období. Poukazují jak na aktivizaci lokálních společenství, krystalizaci a diferenciaci místních zájmů a postupné vytváření demokratických institucí, tak i na řadu problémů, které transformaci na místní úrovni doprovázejí. Jalowiecki píše v této souvislosti o "anarchizaci" lokální a regionální společnosti v Polsku, o její amorfnosti a atomizaci, o zatím nedostatečném osvojení institucí místní samosprávy, o nebezpečí apatie a rozčarování, o "nevolnickém" způsobu myšlení zděděném po starém režimu [Jalowiecki 1990]. Velkey ve své monografii maďarského města Mezoberény upozorňuje na malé zkušenosti nových místních politiků v oblasti řízení a na pomalé a váhavé vytváření místních zájmových organizací a skupin [Velkey 1991].

Závěrem

Pokud budeme vycházet hlavně z institucionálních změn, lze polistopadový politický vývoj na lokální úrovni zatím rozdělit do tří etap: 1. období do parlamentních voleb v červnu 1990; 2. období do zavedení nového obecního zřízení a obecních voleb v listopadu 1990 a 3. období, které bude zřejmě

zakončeno zavedením nového systému financování obcí od roku 1993. Poznatky, které jsme zde uvedli, se bezprostředně týkají prvé z těchto etap. V mnoha ohledech však šlo o období kritické, které rozrušilo mocenskou strukturu starého režimu a vytvořilo první předpoklady pro utváření místní demokracie. Procesy, které se v této etapě začaly odvíjet, jsou trvalejší povahy a ovlivní lokální scénu i v dlouhodobější perspektivě.

Na politické jaro, vrcholící parlamentními volbami, navázal pak v obcích a městech neméně důležitý politický podzim s novým obecním zřízením a místními volbami. To je však už jiná kapitola.

Tabulky:

Tabulka 1. Obce v České republice podle počtu obyvatel (stav k 31. 12. 1989)

Velikostní skupina	Počet obcí		Obyvatelstvo	
	n	%	tis.	%
0 - 199	462	11,3	63,4	0,6
200 - 499	1 208	29,4	415,6	4,0
500 - 999	1 100	26,8	777,5	7,5
1 000 - 1 999	665	16,2	912,0	8,8
2 000 - 4 999	385	9,4	1 161,6	11,2
5 000 - 9 999	136	3,3	953,3	9,2
10 000 - 19 999	81	2,0	1 152,0	11,1
20 000 - 49 999	43	1,0	1 293,9	12,5
50 000 - 99 999	16	0,4	1 102,7	10,6
100 000 +	8	0,2	2 330,1	24,4
Celkem	4 104	100,0	10 362,1	100,0

Tabulka 2. Složení panelu sledovaných obcí

Velikostní skupina	Počet obcí	Kraj	Počet obcí
0 - 499	8	Středočeský	6
500 - 999	3	Jihočeský	5
1 000 - 1 999	7	Západočeský	6
2 000 - 2 999	6	Severočeský	5
3 000 - 4 999	3	Východočeský	4
5 000 - 9 999	7	Jihomoravský	6
10 000 +	1	Severomoravský	3

Tabulka 3. Soukromé podnikání na venkově a v malých městech
(panel 35 obcí, konec června 1990)

Typ obce	Počet povolení NV (na 1000 obyv.)	Počet soukromých podnikatelů, resp. registrovaných živnostníků
		(na 1000 obyv.)
Vesnice	6,00	0,36
Venkovská střediska	6,60	0,23
Městyse	6,70	0,73
Malá města	6,54	1,47

Tabulka 4. Rekonstrukce národních výborů na venkově a v malých městech
na jaře 1990
(panel 35 obcí)

Typ obce	Situace po rekonstrukci MNV					
	předseda		tajemník		poslanci	
	d	n	d	n	nečlen	člen
Vesnice	4	1	1,5	1	2,34	1
Venkovská střediska	6	1	3	1	1,62	1
Městyse	1	5	1	2	3,91	1
Malá města	1	2,6	1	1,6	2,46	1

d = dosavadní, n = nový; nečlen = nečlen KSČ, člen = člen KSČ

EVA HEŘMANOVÁ se zabývá geografickými aspekty změn lokální společnosti v post-totalitním období, studovala ekologické aspekty sociální patologie.

MICHAL ILLNER se zabývá sociologickými aspekty lokálního a regionálního vývoje, místní politiky, místní správy a samosprávy. Koordinuje výzkumný projekt "Sociologické aspekty místní samosprávy".

ZDENA VAJDOVÁ se zabývá sociologickými aspekty změn lokálního politického systému a podílí se na výzkumu "Sociologické aspekty místní samosprávy".

Všichni jsou výzkumnými pracovníky Sociologického ústavu ČSAV.

Literatura

Jalowiecki, B. 1989. *Rozwoj lokalny*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Jalowiecki, B. 1990. *Narodziny demokracji w Polsce lokalnej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski - Instytut gospodarki przestrzennej.

Swianiewicz, P. 1991a. "Local Government in Poland in Transition: The Case of Wesola Town." In *Events and Changes. The First Steps of Local Transition in East-Central Europe*, ed. by G. Péteri. Budapest: Local Democracy and Innovation Working Papers.

Swianiewicz, P. 1991b. "Reforms of Local Government in Central European Countries: Some Differences and Common Issues." In *Local Self-Government in Comparative Perspective*, ed. by E. Elander. Orebro: University of Orebro, v tisku.

Péteri, G. 1991. *Events and Changes. The First Steps of Local Transition in East-Central Europe*. Budapest: Local Democracy and Innovation Working Papers.

- Velkey, G. 1991. "Major Political and Economic Factors of the Local Transformation Process Undergoing in Mezoberény and the Vicinity (Korostarcza)." In *Events and Changes. The First Steps of Local Transition in East-Central Europe*, ed. by G. Péteri. Budapest: Local Democracy and Innovation Working Papers.
- Wiatr, J., (ed.). 1987. *Władza lokalna w warunkach kryzysu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Summary

The first stage of transition on the local level between November 1989 and the parliamentary elections in 1990 was monitored on a panel of villages and small towns in the Czech Republic. Smaller municipalities were responding to the stimuli coming from big urban centers in their own way and with delay. This was caused not only by physical distance, but also by their different social profile and social organization and by different values of rural and small town societies compared with big cities.

The following factors contributed to slower pace of change in Czech countryside after 1989, to preserving much more continuity of institutions, persons, behavior and values and to frequently greater reluctance of rural and small town population in accepting the post-communist transformation: 1. Traditional conservatism of rural and small town society as well as intensive social control in smaller communities. 2. The fact that substantial parts of the rural and semirural population profited from the economic and social conditions of "real socialism" and had, therefore, vested interests in the old redistributive system. 3. The integrative influence of local interests overriding political partisanship and reducing importance of universal goals and values of global politics. 4. The narrow social basis for recruitment of new leaders in rural communities and small towns.

Political change in rural places and small towns during the first year after the fall of communist regime can be characterized by the following processes and events: 1. Administrative disintegration of a great number of municipalities into their original parts and the resulting fragmentation of the municipal system. The number of municipalities in the Czech Republic has increased by 40% during 1990. 2. Reconstruction of local governments in spring 1990 which broke power monopoly of the Communist Party. In round-table negotiations between CP and Civic Forum a new distribution of seats in municipal councils was agreed and was brought into effect by the resignation of a great number of communist councillors and by co-optation of new representatives. 3. New political and social organizations were founded, while many old ones were abolished or transformed. Almost everywhere a local Civic Forum was established to become main engine of political change. New political parties founded their local chapters in some municipalities and also the former satellite parties were reshaped. Communist Party survived in most places. It lost a portion of its members but did retain a considerable influence in many places due to the social capital previously accumulated by its members. Many of the old regime's official social organizations closed down, whilst others reappeared with a new face. The traditional pillars of local social life - the gardeners', gamekeepers', fishermen's etc. associations remained mostly intact, proving their functional importance. Some new social organizations were established (Boy-Scouts, ecological organizations). 4. The first, and still modest shoots of private business have shown up, mostly in services, retail trade and crafts. While private activity was gaining momentum in such fields, there was apparent reluctance to take up private farming. Cracks appeared in the structure of the existing economic organizations, including local industry, state farms and service organizations. Some were decentralized, some disintegrated. Most service organizations operated by municipalities were privatized. Many organizations faced economic troubles, had to modify their programs and to reduce labor force. 5. Leadership of political, economic and social organizations has been mostly changed. Access to power was

opened to a wider range of people. New leaders were mostly associated with the Civic Forum and they frequently lacked political and managerial experience.

The character and intensity of the above change were influenced by the type and size of municipalities. The community factor which reduced politicization and polarization of local life played smaller role in larger, more urbanized municipalities and in the vicinity of urban centers. Here, the local political map was more differentiated and more balanced and more frequently included the post-November organizations.